

**TRANSKAFKASYA'DA GÜÇ VE REKABET:
XVII. YÜZYILIN İLK YARISINDA GÜNEY KAFKASYA'DA
OSMANLI-SAFEVİ MÜCADELESİ**

**POWER AND COMPETITION IN THE TRANSCAUCASIA:
THE OTTOMAN-SAFAVID COMPETITION IN THE SOUTH
CAUCASUS ON THE FIRST HALF OF THE
SEVENTEENTH CENTURY**

Özer KÜPELİ*

Özet

XVI. yüzyıl başlarından XVII. yüzyıl ortalarına kadar yaklaşık yüz elli yıl devam eden Osmanlı-Safevi mücadelesi başlıca iki coğrafyada cereyan etmiştir. Bunlardan biri Irak-ı Arap, diğeri Kafkasya'dır. Kafkasya tarih boyunca pek çok açıdan önem arzeden bir coğrafya olmuştur. Bu nedenle burası sürekli bir mücadele alanıydı. Nitekim Osmanlı ve Safevi devletleri de baştan itibaren bu coğrafyayı elinde tutmak istemiş, diğesine karşı burada üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Bu makalede tarafların 1603'ten başlayarak XVII. Yüzyılın ilk yarısı boyunca Transkafkasya'daki mücadeleleri ve bu hususta geliştirdikleri politikalar, başta Gürcüler olmak üzere yerel unsurların bu mücadelelerdeki rolleri de göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Safeviler, Transkafkasya, Gürcüler

Abstract

The Ottoman-Safavid conflicts from the early sixteenth to the mid-seventeenth century took place in two geographical spaces, namely Irak-i Arap (Iraq of the Arabs), and the Caucasus. Since the Caucasus is always a strategically important region from many perspectives, it was also a contested space between the Ottomans and Safavids. From the very beginning, Ottomans and Safavids were trying to control the Caucasus and constantly battling for the upper hand over the other. By focusing on the Ottoman-Safavid competition over the Transcaucasia in the period from 1603 to the mid-seventeenth century, this article examines the politics of

---

* Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Çiğli-İzmir.

these two empires in this competition with a special emphasis on the role of local actors in this conflict, particularly the maneuvers of Georgian groups.

Keywords: Ottoman State, Safavids, Transcaucasia, Georgians

Giriş

XVII. yüzyıl başında İslam dünyasının en önemli siyasal güçlerinden ikisi olan Osmanlı ve Safevi devletleri oldukça geniş bir hat üzerinde yaklaşık bir asırdan beri sürekli mücadele halindeydiler. Siyasî, dinî ve iktisadî sebeplerden kaynaklanan bu mücadele özellikle iki bölgede yoğunlaşmıştı. Bunlardan birisi Irak-ı Arap¹, diğeri ise Kafkasya'ydı.

Kafkasya ve yakın çevresi, Asya'dan Avrupa'ya uzanan yolların kesişme noktasında bulunduğundan tarih boyunca sürekli mücadele alanı olmuştur. Bu mücadelelerin XV. yüzyıl ve sonrasındaki taraflarından birisi Osmanlı Devleti'ydi. II. Mehmed'in hükümdarlığının ilk yıllarında Sohum'a düzenlenen seferle Kafkasya'da ilk kez kendini hissettiren Osmanlı nüfuzu, 1461'de Trabzon'un fethi ve 1473'de Otlukbeli'nde Akkoyunluların yenilgiye uğratılması sonrasında daha da arttı. Akkoyunluların ortadan kalkmasından sonra Safeviler, Osmanlı Devleti'nin doğudaki yeni rakibi oldu. Azerbaycan merkezli olarak kurulan Safevi Devleti; Gürcistan'ın doğusuna, Şirvan ve Dağistan'a hâkim olmak suretiyle Kafkasya'nın önemli bir kısmını kontrolünde tutuyordu. Bununla birlikte nüfuzlarını Karadeniz'in doğu kıyılarına ve Anadolu'ya yaymak arzusundaydılar. Bu durumda iki devletin çatışması kaçınılmazdı.

1514'te başlayan ilk savaş sürecinde Osmanlı Devleti'nin sınırları tedricen doğuya doğru genişleyerek güneyde Irak-ı Acem'e, kuzeyde Azerbaycan'a dayandı. Öte yandan Gürcistan'ın batısında Osmanlı egemenliği iyice yerleşirken, Safevilerin denetimindeki doğu kısmında yer alan Kartlı ve Kakheti hâkimleri ise her fırsatta siyasî tercihlerini Osmanlılardan yana kullanıyorlardı. Yine Sünnî Şirvan hanı Şii Safevilere karşı sık sık Osmanlılardan yardım istiyordu. Safeviler ise Kafkasya'nın güneyindeki pozisyonlarını korumak için sürekli çabılıyor ve muhalif vassal hükümdarlara göz açtırmıyorlardı. Ancak Sultan Süleyman'ın 1553'te başlattığı üçüncü doğu seferi (Nahçıvan Seferi) Safevilerin bilhassa Azerbaycan'daki hâkimiyetlerine ağır darbe vurdu ve büyük toprak kaybı yanında ülkesi tahrip olan

¹ Tarafların Irak-ı Arap'taki mücadelesi için bkz. Özer Küpeli, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, (Ekim 2010), s. 227-244.

Şah Tahmasb barış istemek zorunda kaldı. 1555'te Amasya'da varılan antlaşma ile Anadolu'nun doğusu ile Irak-ı Arap'ın Osmanlılara ait olduğu tescillenirken Gürcistan toprakları Osmanlı ile Safeviler arasında paylaşıldı². Böylece Osmanlıların Kafkasya'daki varlığı Safevilerce kabullenilip tanınmış oldu.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya ilgisi yüzyılın ikinci yarısında daha da arttı. Çünkü kuzeyde yeni bir tehdit olarak beliren Ruslar Astarhan'ı ele geçirmek suretiyle Hazar Denizi kıyılarına ulaşmışlardı. Bölgedeki ticaret yollarını tehdit eden bu gelişme karşısında harekete geçerek; Rusların daha güneye inmelerini engellemek, Hazar Denizi kıyısındaki ipek imalat merkezlerini ele geçirmek, bölgeden geçen ticaret yollarını denetim altına almak ve Orta Asya Müslümanları ile doğrudan irtibat kurabilmek amacıyla 1569'da Astarhan'a bir sefer düzenledilerse de, bir sonuç alamadılar³. Şah Tahmasb'ın 1576'da ölümüyle Safevi sarayında baş gösteren çekişmeleri fırsata dönüştürmeye karar veren Osmanlı yönetimi, yirmi üç yıldır süren barışı bozarak ordularını 1578'de Safevilerin egemenliğindeki Azerbaycan ve Gürcistan topraklarına sevketti. On iki yıllık uzun, yorucu ve masraflı bir savaşın ardından 1590 yılında yapılan barışla Azerbaycan, Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan toprakları başta olmak üzere Kafkasya'nın büyük kısmı Osmanlılara bırakılırken, Safeviler Tebriz'in güneyine çekilmek zorunda kaldılar⁴.

1590'dan sonraki on üç yıllık dönemde Osmanlı merkezî yönetimi; batı cephesinde Avusturya ile girişilen savaş, Anadolu'daki Celâlî isyanları ve malî darboğaz gibi sebeplerle Kafkasya'da fethedilen topraklarda sistemli bir iskân politikası uygulayamadı ve çoğunluğu Şii'lerden oluşan halk üzerinde otorite de tesis edemedi. Yaşanan problemler Safevi hanedanıyla güçlü tarihî-dinî bağlara sahip Azerbaycan halkının Osmanlı yönetiminden yüz çevirip şaha temayülüne yol açıyordu⁵. Osmanlıların aksine Safevi Şahı I. Abbas, büyük miktarda toprak kaybına

---

² Amasya Antlaşması için bkz. Ali Ekber Diyanet, *İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Müsahabası)*, İstanbul 1971; İlhan Şahin-Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, s. 4-5.

³ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleten*, XII/46, (Nisan 1948), s. 349-402; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, Ankara 1966, s. 93-98.

⁴ Feridun Ahmed Bey, *Münşe'atü's-selâtin*, II, İstanbul 1294, s. 249-252.

⁵ Bölge yöneticilerinin sık sık değiştirilmesi, zulüm ve işkence gibi suçlamalarla idareci ve kul taifesinin bölge halkı tarafından devamlı surette payitahta şikâyet edilmesi Osmanlıların bölgede bir türlü istikrarı sağlayamadığını açıkça göstermektedir. Bu sorunlara bir çözüm bulunamaması haliyle yerli halkın Osmanlı yönetimine kızıp İran'a göçlerine sebep oluyordu, bkz. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 223-236.

yol açmasına rağmen 1590 barışını ülke içinde istikrarı sağlama ve tahttaki konumunu güçlendirmek için fırsat olarak kullanmıştı. Öncelikle kendisine bağlı merkezî bir ordu kurmakla meşgul olan genç şah, bir yandan da devlet idaresinde söz sahibi Kızılbaş beylerinin nüfuzunu kırmak için harekete geçmişti. Bu uğurda tahta çıkmasında önemli paya sahip Ustaclu Aşireti'nin kudretli beyi Mürşid-kulu Han'ı ortadan kaldırmış, Irak-ı Acem, Fars, Kirman ve Luristan'daki ayaklanmaları bastırarak güvenliği sağlamış, Gilan ve Mazenderan'ın yerel hanedanlarına Safevi hâkimiyetini kabul ettirmişti⁶. Ardından 1598'de Özbekler üzerine yürüyüp doğu sınırında emniyeti sağlamıştı. Sıra Kafkasya'da Osmanlılara bırakılan toprakları geri almaya gelmişti.

A) Kafkasya'da Yüzyılın İlk Osmanlı-Safevi Savaşı (1603-1612)

1590 sonrasında içeride otoritesini güçlendiren ve Özbekleri yenilgiye uğratan Şah Abbas, bir yandan gözünü Kafkasya'ya dikerken, diğer yandan da Osmanlılara karşı ittifak arayışındaydı. Bu maksatla Avrupa devletleri ve Papalıkla münasebetler kurmuş, Rusya ile müşterek Kafkasya'ya yönelik bir harekât düzenlemenin imkânlarını aramaya başlamıştı. Ancak ne Papa, ne Avrupa kralları, ne de Ruslar kendisini ciddiye aldı⁷. Bununla birlikte Papa'nın gösterdiği alaka ve Avrupa krallarının teşvikleri, onu Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmak konusunda bir miktar cesaretlendirmişti. Sonunda, Osmanlıların batı cephesinde Avusturya ile savaşmalarını, Anadolu'da da Celâlî fetretiyile meşgul olmasını fırsat bilerek sınır boylarında cereyan eden bazı olumsuz gelişmeleri bahaneyle barışın bozulduğunu ileri sürdü ve 1603'te ansızın Azerbaycan topraklarına saldırdı⁸. Kısa süre içinde Osmanlı kuvvetlerinin çekildiği Tebriz, ardından da Nahçıvan'ı ele geçirdi (21 Ekim 1603). Müteakiben Revan üzerine gidip uzun bir kuşatma neticesinde burayı da zaptetti (8 Haziran 1604)⁹.

⁶ Kadı Ahmed-i Kumî, *Hülasatü't-tevârih*, (translated and edited by Hans Müller as *Die Chronik Hulâsat at-tavârih des Qazî Ahmad Qumî: Der Abschnitt über Schah 'Abbâs I*), Wiesbaden 1964, s. 32-42.

⁷ Safevilerin bu dönemde Avrupa devletleri ve Papalıkla kurduğu münasebetler hakkında bkz. Laurance Lockhart, "European Contact with Persia, 1350-1736", *The Cambridge History of Iran, Volume 6, The Timurid and Safavid Periods*, (edt. Peter Jackson and Laurance Lockhart), Cambridge 2001, s. 386-390. Dönemin Safevi-Rus ilişkileri hakkında bkz. Rudi Matthee, "Anti-Ottoman Concerns and Caucasian Interest, Diplomatic Relations between Iran and Russia, 1587-1639", *Safavid Iran and her Neighbors*, (edt. Michel Mazzaoui), St. Lake City 2003, s. 108-120.

⁸ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 259-260.

⁹ İskender Münşî, *Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II, (neşr. İrec Afşar), Tahran 1382, s. 638-649; Mirza Bey Conabadî, *Ravşatü's-safaviyye*, (neşr. Gulam Rıza Tabatabaî Mecid), Tahran 1378, s. 770-776; İbrahim Peçevî, *Târih-i Peçevî*, II, İstanbul 1283, s. 258-261.

*Transkafkasya'da Güç ve Rekabet:
XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi*

Safevilerin ani saldırısı karşısında hazırlıksız yakalanan Osmanlı merkezi yönetiminin doğuya bir ordu sevki, ancak Revan düştükten sonra mümkün olabildi. Lakin Serdar Cigalazâde Sinan Paşa, şah ordularının etrafı tahrip ederek geri çekilmesi ve kışın yaklaşması nedeniyle Kars'tan öteye gidemedi. Baharla birlikte Sinan Paşa orduyu yeniden toplayıp İran topraklarına girdiyse de, 1605 yılının Mayıs ayında Tebriz yakınlarında ağır bir hezimete uğradı¹⁰. İstanbul'da şok etkisi yaratan bu yenilginin ardından doğu cephesine yeni bir serdarın tayini düşünüldü ama saraydaki çekişmeler buna engel oldu. Bu süreçte Azerbaycan, Gürcistan ve Şirvan'da kaderleriyle baş başa bırakılmış bütün Osmanlı garnizonları; 1606 yılı başlarında Gence, ardından Tiflis, ertesi yıl Şemahı ve peşinden Derbend elden çıktı¹¹. Böylece Safeviler birkaç yıl içinde 1590'da kaybettikleri toprakları fazlasıyla geri alarak Kafkasya'nın büyük kısmına yeniden hâkim oldular. Bölgede Safevi idaresi yeniden tesis edilirken, Şah Abbas ipek imalatını ve ticaretini tekeline almak için ciddi bir adım attı. Azerbaycan'ın Culfa kentinde ikamet eden, ipek üretimini ve uluslararası ipek ticaretini ellerinde tutan Ermenileri başkent İsfahan'a sürdü (1604-5). Sarayın koruması altında ticarî kredi kolaylıkları sağladığı, vergilerini düşük tuttuğu, dinî özgürlük ve çeşitli imtiyazlar verdiği bu Ermeni tüccarlar Halep, İzmir, İstanbul, Livorno ve Amsterdam gibi şehirlerde oluşturdukları geniş ticarî ağlarla dünya ipek ticaretinin tümünü denetimlerine aldılar¹².

Batı cephesinde Avusturya ile süren savaşın 1606'da sona ermesiyle doğu meselesi İstanbul'da bir kez daha gündeme geldi. Serdar olarak atanan Veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın önceliği Celalîlerin tedibine vermesinden dolayı yeni bir İran seferi, ancak 1610'da mümkün oldu. Tebriz'e kadar ilerleyen Osmanlı ordusu karşısında Şah Abbas ısrarla meydan savaşından kaçınırken, kışın yaklaşması seferin tehirine yol açtı¹³. Bu sırada Safevilerin barış teşebbüsünde bulunmalarıyla Diyarbekir'de başlayan diplomatik temaslar Murad Paşa'nın 1611'de ölümünden sonra halefi Nasuh Paşa tarafından sürdürüldü ve 1612'de neticelendi. Nasuh Paşa olarak bilinen bu anlaşmayla Kafkasya'da sınırın belirlenmesi işi bir komisyona havale edilirken, Şah Abbas Dağıstan'da Osmanlılara tâbi hanlara karışmayacağına

¹⁰ *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârih'i*, II, (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), Ankara 2003, 29-45; *Târih-i Peçevî*, II, s. 263-267.

¹¹ *Târih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II, s. 707-733. Bu sürecin bir Ermeni tarihçinin kaleminden anlatımı için bkz. *The History of Vardapet Arak'el of Tabriz (Palmut'inn Arak'el Vardapeti Dawrizhets'woy)*, I, (translation and commentary by George A. Bournoutian), Costa Mesa, California 2005, s. 18-35.

¹² Rudolph P. Matthee, *The Politics of Trade in Safavid Iran, Silk for Silver, 1600-1730*, Cambridge 1999, s. 84-89; Ina Baghdiantz McCabe, *The Shah's Silk for Europe's Silver, The Eurasian Trade of the Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750)*, Atlanta 1999, s. 35-42, 48-59.

¹³ *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârih'i*, II, s. 130-131; *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tablîl)*, I-II, (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003, s. 562-595.

ve Rusların Terek Irmağı kenarında inşa ettikleri kalenin yıkılmasına yardım edeceğine söz verdi¹⁴. Buna rağmen anlaşmanın ömrü pek uzun olmadı.

B) Barışın Bozulması ve Yeniden Savaş Süreci (1615-1618)

Şah Abbas, Osmanlı Devleti ile yapılan barışın ardından Gürcüler üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştı. Zira Safevi sarayında yetişmiş ve onlara tabi olarak Gürcistan'da hüküm süren Kakheti hâkimi Tahmures ile Kartlı hâkimi Luarsab bir süreden beri şahın otoritesine muhalefet ediyorlardı. Hatta Tahmures daha da ileri gidip Safevi topraklarına akınlarda bile bulunmuştu. Bunun üzerine Gürcü hanlarını uyaran Şah Abbas, olumlu karşılık alamayınca Tiflis'e ordu gönderdi. İki koldan üzerlerine gelen Safevi kuvvetleriyle baş edemeyeceklerini anlayan Tahmures ve Luarsab, Osmanlı himayesini talep ederek bir diğer Gürcü hükümdarı Baş-ıaçık hâkimi Gürgin Han'a sığındılar¹⁵. Şah Abbas antlaşma hükümleri gereğince Gürgin Han'a elçi göndererek asilerin iadesini talep ettiyse de, kullandığı tehditkâr üslup Osmanlı sarayında hoş karşılanmadı. Bunun üzerine şah, İstanbul'a bir elçi gönderip amacının sadece Safevilere tabi Gürcü hanların tedibi olduğunu bildirdi¹⁶. Fakat bu esnada İstanbul'da Veziriazam Nasuh Paşa'nın İran sarayı ile gizlice haberleştiği yolundaki söylentiler¹⁷, Kafkasya hududuyla ilgili anlaşmazlıklar, İran'a elçi olarak giden Mustafa Çavuş'un hâlâ iade edilmemesi ve söz verilen ipeğin gönderilmemesi gibi nedenlerden dolayı Safeviler hakkında oldukça olumsuz bir hava mevcuttu. Bunlara ek olarak şahın Gürcistan'da askerî bir harekâta girişmesi durumun daha da gerginleşmesine neden oldu. Bu nedenle Şah Abbas ortalığı yatıştırmak maksadıyla bir kez daha İstanbul'a elçi yollayıp niyetinin barışı bozmak değil, Müslümanlara baskı uygulayan *Gürcü keferesini* padişah adına tedip etmek olduğunu belirtti¹⁸. Lakin devam eden sınır görüşmelerinde ısrarla Ahıska'nın kendi toprağı olduğunu iddia etmesi ve hiçbir tavize yanaşmaması yüzünden görüşmeler olumsuz sonuçlanınca Osmanlı sarayında savaşa taraftar olanların sesi daha gür çıkmaya başladı. 1612 barışının mimarı Nasuh Paşa azledilip idam olunurken,

¹⁴ *Münşe'âtü's-selâtin*, II, s. 257-261; Sarı Abdullah Efendi, *Düstürü'l-inşâ*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3332, 162b-166b.

¹⁵ *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 868-870; *Ravzatü's-safeyiyye*, s. 842-850. İtalyan seyyah Pietro della Valle'nin iddiasına göre Şah Abbas'ın Gürcistan seferinde bir gönül meselesi etkiliydi. Luarsab Han'ın kız kardeşini beğenen Şah Abbas, bu hanım Tahmures Han ile evlendirilince boşanmasını istemiş, teklifi reddedilince de hiddetlenerek sefer açmıştır, bkz. Pietro della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino*, I, (edt. Mario Schipano is by G. Gancia), Brighton 1843, s. 662-663. Fransız seyyah Chardin de Lurasab ile Tahmures arasındaki ilişkilerden bahsederken buna benzer bir hikâye nakleder. Bkz. Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran, 1671-1673*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2013, s. 214-220.

¹⁶ *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 869.

¹⁷ M. Tayyip Gökbilgin, "Nasuh Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Eskişehir 2001, s. 126.

¹⁸ *Düstürü'l-inşâ*, 167a-171a.

Safevilere savaş açıldı¹⁹. Şah Abbas son bir hamleyle Elçi Mustafa Çavuş'u Cigala-zâde'nin şark seferi esnasında esir alınan umera ile birlikte serbest bırakıp söz verdiği ipekle beraber göndererek barışın devamını sağlamaya çalıştıysa da, Osmanlı ordusunun hareketini engelleyemedi²⁰.

Osmanlı ordusu 1615 yılının Mayıs ayı sonuna doğru Veziriazam Mehmed Paşa'nın serdarlığında İstanbul'dan ayrıldığında Safeviler hâlâ Gürcistan meselesiyle meşguldüler. Zira Tahmures Han'ın yerine Kakheti'ye gönderilen David Han da bir müddet sonra Safevilere başkaldırıp yanında bulunan Kızılbaş emir ve askerlerini katlederek Tahmures'i geri çağırmişti. Ayrıca Şirvan'daki Vefalistan Aşireti'nin reisi Melik Pir'nin de Tahmures Han'dan yana tavır almasıyla Safevilerin Gürcistan'daki konumu ciddi şekilde sarsılmıştı. Hemen Gürcistan'a bir ordu sevk edildiyse de, bunlar Baş-ıaçık yolu üzerindeki Erk Çayı yakınlarında Tahmures tarafından bozguna uğratıldı²¹. Bu zafere rağmen Safevilerin daha büyük bir orduyla üzerine geleceğini bilen Tahmures Han Halep'teki Osmanlı ordugâhına haber yollayarak Dağıstan beylerinin ittifak halinde olduğunu, Demirkapı'da Safevi egemenliğine son verildiğini, şayet Kırım Hanı Demirkapı'ya gelirse buradan emniyetle geçebileceğini, hatta kendisine rehberlik dahi edebileceğini belirtti. Bu talep padişah tarafından uygun görüldü ve Kırım Hanı Canibek Giray'a mektup yollanarak Demirkapı üzerinden Şirvan'a gitmesi istendi²². Fakat bu esnada Şah Abbas bizzat kumanda ettiği kuvvetlerle asi Gürcüler üzerine yürümüş, yenilen Tahmures Baş-ıaçık'a kaçmak zorunda kalmıştı. Kakheti ve Şirvan'da Tahmures taraftarı pek çok kişi yakalanıp öldürülürken, birçok Gürcü aile de İran'ın içlerine sürülmüştü²³. Şahın bu harekâtı Kırım hanını ürkütüp yol çıkmaktan alkoyarken, bir an önce Demirkapı'ya gitmesi yönündeki emir yenilendi²⁴. Bunun üzerine Canibek Giray kardeşi Fetih Giray kumandasında yirmi bin kişilik bir kuvveti zoraki şekilde Demirkapı'ya göndermeye razı olduysa da, bu gerçekleşmedi.

Kışı Halep'te geçiren Veziriazam Mehmed Paşa 1616 yılının Mart ayında Revan'a doğru hareket etti ve 11 Eylül'de buraya ulaşarak üç koldan kaleyi kuşattı.

---

¹⁹ Ahıska konusuyla ilgili karşılıklı mektuplaşmalar için bkz. *Düstüri'l-inşâ*, 171a-180b; Veziriazam Mehmed Paşa'nın Şah Abbas'a barışın bozulduğunu ve artık savaşın kaçınılmaz olduğunu belirttiği name için bkz. *Münşe'âtü's-selâtin*, II, s. 323-325.

²⁰ *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 880; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, İstanbul 1286, s. 369-370; Naîmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyin fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*, II, (Haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, s. 422; Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ebâr*, Kahire 1248, s. 529.

²¹ *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 888-893.

²² *Münşe'âtü's-selâtin*, II, s. 111-114.

²³ *Ravzatü'l-safevîyye*, s. 855-856. İskender Münşî'ye göre bu seferde yüz bin civarında insan ölmüş, yetmiş bin kadarı da esir edilmiştir, bkz. *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 900-901.

²⁴ Verilen emrin yerine getirilmesi konusunda Veziriazam Mehmed Paşa'dan Kırım Hanı'na gönderilen mektup için bkz. *Münşe'âtü's-selâtin*, II, s. 114.

Yirmi gün boyunca topraklarla aralıksız dövülmesine rağmen müdafilerin direnci bir türlü kırılmadığı gibi ara sıra kaleye yapılan genel taarruzlarda da ağır zayıflıklar verildi²⁵. Sonunda kışın yaklaşması, mühimmat ve zahirenin azalması, salgın hastalıkların baş göstermesi ve asker arasındaki huzursuzlukların artması nedeniyle kuşatmayı sürdürme imkânı kalmayınca veziriazam ve kurmayları geri çekilmeye karar verdiler²⁶. Osmanlı ordusu Erzurum'a ulaştığında buraya gelen Safevi elçisi Kadı Han ile barış görüşmelerine başlandı. Neticede 1612 şartları esas alınarak yeni bir barışa karar verildiyse de, I. Ahmed saraydaki muhaliflerin etkisiyle buna onay vermedi ve başarısızlığın gerekçe göstererek Mehmed Paşa'yı azletti²⁷.

Mehmed Paşa'nın yerine sadarete getirilen Halil Paşa yeni İran seferine serdar tayin edildi. İstanbul'dan ayrılan Veziriazam Halil Paşa kışı Diyarbakir'de geçirdi. Bu sırada vefat eden I. Ahmed'in yerine önce I. Mustafa, ardından da birkaç ay sonra II. Osman geçmesine rağmen seferden vazgeçilmedi. Hatta II. Osman'ın cülusu münasebetiyle İran'a gönderilen namede önceki sınır müzakerelerinde tartışma konusu olan Gürcistan ve Van dolaylarındaki ihtilafli bölgelerin aidiyet sorunu çözülmedikçe ve Irak-ı Arap'ta Safevi işgalindeki bazı kaleler boşaltılmadıkça barışın mümkün olamayacağı açıkça belirtildi²⁸.

Baharla birlikte Osmanlı ordusu Tebriz'e doğru harekete geçince, Şah Abbas seferi durdurmak için bir elçisini Halil Paşa'ya gönderip Revan seferinden sonra Mehmed Paşa ile müzakere olunan şartlar çerçevesinde barışa hazır olduğunu beyan etti²⁹. Buna rağmen Osmanlı ordusu yola devam ederek İran topraklarına girdi ve etrafı yağmalayarak Tebriz yakınlarına kadar ilerledi. Asıl hedefin Erdebil olduğunu öğrenen Şah Abbas, Tebriz'den ayrılarak Erdebil'e çekilmeye karar verdi. Bununla birlikte mevcut şartlarda Osmanlı ordusunun karşısına çıkmanın mantıklı bir yol olmadığını bildiğinden geleneksel Safevi taktiğini uygulamaya koydu. Tebriz'i boşaltırıp, Osmanlıların geçeceği yolları ve etrafını tahrip ettirdi³⁰. Tebriz'e vardıklarında boşaltılarak tahrip edilmiş bir şehirle karşılaşan Osmanlı ordusu Erdebil istikametinde yürüyüşe geçti. Henüz birkaç menzil gidilmişken Safevi şahı bir kez daha barış talebinde bulunduysa da, teklifi pek samimi bulunmadığından ve sınır

²⁵ Safevi kaynakları Osmanlı ordusundan taarruza katılan asker sayısı ve kayıplarıyla ilgili oldukça abartılı rakamlar zikrederler. Mesela Conabadî, bu taarruzlardan ilkinde Osmanlı ordusunun kırk bin kayıp verdiğini, kale ile Osmanlı ordusu arasında cesetlerden bir duvar oluştuğunu söylemektedir, bkz. *Ravzatü's-safevîyye*, s. 859-861. İskender Münşî de bu taarruzlar sırasında her gün kaleye kırk-elli bin kadar Osmanlı askerinin saldırdığını kaydetmektedir, bkz. *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 904. Osmanlı ordusunun asker sayısı ve lojistik imkânlar göz önüne alındığında bu rakamların biraz abartılı olduğunu kabul etmek gerekir.

²⁶ *Târib-i Na'imâ*, II, s. 426.

²⁷ *Fezleke*, I, s. 376; *Târib-i Na'imâ*, II, s. 427-428; *Târib-i Peçevî*, II, s. 343; *Ravzatü'l-lebrûr*, s. 532.

²⁸ *Düstürü'l-inşâ*, 148a-149a.

²⁹ *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 931.

³⁰ *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 932-933.

mevzularıyla ilgili tavize yanaşmadığından reddedildi. Bu esnada bazı Osmanlı kurmayları Erdebil'e doğru çekilmekte olan Safevi kuvvetlerine ani bir baskın yapılmasını önerdiler. Ordunun tecrübeli isimleri bu fikre karşı çıksa da, Halil Paşa harekâta onay verdi. Ancak baskına giden kuvvetler Pol-i Şikeste (Kırık-köprü) adlı mevkide harekâtı önceden haber almış Karçakay Han'ın pususuna düşüp ağır bir bozguna uğradılar (24-25 Ağustos 1618)³¹. Erdebil'i boşaltıp yakma hazırlıkları yapan Şah Abbas bu zafere oldukça sevinirken³², Osmanlı karargâhında seferin geleceği tartışılmaya başlanmıştı. Bazı üst rütbeli subaylar Safevi kuvvetlerinin Osmanlı ordugâhına baskın yapabileceği endişesiyle geri çekilmeyi önerirken, diğerleri buna karşı çıkıp çekilmenin düşmanı cesaretlendireceğini, askerinin maneviyatını yükseltmek ve Safevileri şaşırtmak amacıyla Erdebil'e yürüyüşe devam edilmesi fikrini savundular. Bu fikir Halil Paşa tarafından da desteklendi ve sefere devam kararı alındı³³. Bunun üzerine Şah Abbas zafer nedeniyle tertip edilen şenlikleri yasaklarken, Erdebil ve tekkenin boşaltılması bir kez daha gündeme geldi³⁴.

İran içlerinde daha fazla ilerlemenin Osmanlı ordusunu lojistik bakımdan sıkıntıya sokabileceğini gayet iyi bilen Veziriazam Halil Paşa, Erdebil yolundayken Şah Abbas'a elçi yollayarak rehin ve arazi talebinden vazgeçtiğini, her yıl gönderilecek ipek karşılığında sulha razı olduğunu bildirdi³⁵. Şimdiye kadar hep savaş taraftarı bir görüntü çizen Halil Paşa'nın daha önce dayatılan şartlardan vazgeçerek barışa razı bir tavır içerisine girmesi Osmanlı Devleti'nin batı sınırındaki bazı olumsuz gelişmelerle ilgiliydi. Zira Boğdan işlerine müdahaleleri, Eflak ve Boğdan voyvodalarını himayeye kalkışmaları ve Kazakların Karadeniz kıyısındaki şehirlere saldırıları nedeniyle Lehlilerle ilişkiler gerginleşmişti³⁶. Bu meselelerin

---

³¹ *Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 935-936; *Târih-i Peçevî*, II, s. 364-366; *Fezleke*, I, s. 391-392; *Târih-i Na'ûmâ*, II, s. 443-444; *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 676-678.

³² Safevi ordugâhında bulunan İtalyan seyyah Pietro della Valle, Şah Abbas'ın bilhassa Osmanlılara sığınan Tahmures Han'ın intikam almasından kaygılandığını yazar. Çünkü şah, birkaç yıl önceki Gürcistan seferi sırasında Tahmures taraftarlarına oldukça kötü muamelede bulunmuş, kiliselerini yıktırmıştı. Nitekim Tahmures Han'ın serdardan aldığı kuvvetlerle Erdebil'e Şeyh Safiyüddin'in tekkesini yakmaya geldiği şeklinde bir şayia yayılınca tekkenin boşaltıldığını, hatta şahın ecdadının kemiklerini taşımaya cüret ettiğini, lakin zaferi haber alınca bundan vazgeçtiğini kaydeder, bkz. *Viaggi*, I, s. 802; Nasrullah Felsefi, *Zindegâni-i Şah Abbas-ı Evvel*, V, Tahran 1358, s. 1679-1680.

³³ *Târih-i Peçevî*, II, s. 367; *Fezleke*, I, s. 392; *Târih-i Na'ûmâ*, II, s. 444-445; *Ravzatü'l-ibrâr*, s. 537. Bir görgü tanığı, bu sırada asker arasında bazı kişilerin şimdiye kadar bir Osmanlı serdari Erdebil'e tevaccüh etmemiş ve Tebriz'den bir konak ileri gitmemişler diyerek vehme kapıldıklarını, bunu duyan Veziriazam Halil Paşa'nın da üzüntüyle karışık bir kızgınlıkla Erdebil'e hareket emrini verdiğini yazar, bkz. *Gazânâme-i Halil Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2139, 115b-116a.

³⁴ *Viaggi*, I, s. 808.

³⁵ *Gazânâme*, 115b; *Viaggi*, I, s. 812-813.

³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1995, s. 173-175.

çözümü için Lehistan'a sefer açılması gündemdeydi ve Veziriazam Halil Paşa'nın doğu sınırında bir an önce barışı sağlayıp başkente dönmesi mecburiyet haline gelmişti³⁷. Zaten kışın yaklaşması da seferin ertelenmesini zorunlu kılıyordu.

Halil Paşa barış teklifinde bulunan taraf olmasına rağmen, şahı buna razı etmek için Erdebil'e doğru yürüyüşüne devam etti. Osmanlı ordusunun bir yandan barış teklifinde bulunması, diğer yandan da yürüyüşüne devam etmesi karşısında tedirgin olan Şah Abbas bir an önce müzakerelerin başlaması için elçisini gönderdi³⁸. Görüşmeler Safevi elçisinin ukala ve mağrur tavrı nedeniyle gergin bir havada başlasa da, sabık Veziriazam Mehmed Paşa zamanında kararlaştırılan şartlar çerçevesinde barış yapılmasında uzlaşıldı. Buna göre Ahıska'nın Osmanlılara ait olduğu kabul edilecek, Bağdat yakınlarında Safevilerce işgal edilmiş kaleler boşaltılacak ve Safevi Şahı her yıl için yüz yük ipekle bir takım pahalı hediyeleri Sultan'a gönderecekti. Safeviler için manevi öneme sahip Erdebil şehrinin tehdit altında olduğun düşünen Şah Abbas itiraz etmeden sunulan şartlar çerçevesinde barışa rıza gösterdi³⁹. Ayrıntılar hakkında bir yıl kadar devam eden müzakereler nihayet 1619 yılının Eylül ayı sonunda antlaşmanın mühürlü bir suretinin Şah Abbas'ın elçisine takdim edilmesiyle sonuca ulaştı ve iki devlet arasında yeni bir barış süreci başladı.

Serav Antlaşması adıyla bilinen bu metinde Osmanlı-Safevi sınırı 1555 Amasya Antlaşması esas alınarak belirlenmişti. Buna göre Kafkasya toprakları iki devlet arasında paylaşılıyor, Azerbaycan ve Gürcistan'ın doğusu Safevi elinde kalırken, Gürcistan'ın batısı, Kars ve Ahıska bölgesindeki Osmanlı egemenliği tanınıyordu. Şah Abbas 1612'deki gibi Osmanlılara biat etmiş bulunan Dağıstan'ın Şemhal hâkimine asla müdahalede bulunmamaya söz veriyordu⁴⁰.

1618'de Erdebil yakınlarındaki Serav Sahrası'nda imzalanan Osmanlı-Safevi barışı bir yıl önce 1617'de sabık Veziriazam Mehmed Paşa ile Şah Abbas arasında uzlaşılan, lakin I. Ahmed tarafından reddedilen antlaşmanın bir anlamda resmiyet kazanmasıydı. İki tarafın da zoraki olarak kabullendiği ve haliyle umduğunu bulamadığı bu antlaşmanın pek uzun süreli olmayacağı aşikârdı. Nitekim çok geçmeden Bağdat'ın Safevilerce işgali üzerine taraflar arasında bir kez daha savaş patlak verdi.

³⁷ Pietro della Valle, Avrupa'dan dönen Ermeni tüccarların Şah Abbas'a Osmanlı-Lehistan münasebetlerinin bozulduğundan ve Lehliler üzerine bir sefer düzenleneceği için Veziriazam Halil Paşa'nın İstanbul'a çağrıldığından bahsettiklerini yazmaktadır, bkz. *Viaggi*, I, s. 815-816.

³⁸ *Gazânâme*, 116b-117a.

³⁹ *Gazânâme*, 118a-120a; *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Taribi*, II, s. 682; Cülek sahrasında kaleme alınan sulhname müsveddeleri için bkz. *Düstüri'l-inşâ*, 150b-153a.

⁴⁰ *Münşe'âtü's-selâtin*, II, s. 262-265.

C) Safevilere Karşı Gürcistan'da İsyanlar ve Osmanlıların Tavrı (1625 ve 1632)

II. Osman'ın tahttan indirilip öldürülmesinden sonra İstanbul ve Anadolu'da ciddi bir otorite boşluğu baş göstermiş, yer yer isyanlar patlak vermişti. Bunlardan birinde Subaşı Bekir'in beylerbeyi olabilmek için Bağdat'ta başlattığı isyan kısa sürede Safevilerin de karıştığı bir krize dönüştü ve şehir Şah Abbas'ın eline geçti (13-14 Ocak 1624)⁴¹. Sonraki altı yıl boyunca Osmanlıların Bağdat'ı geri almak maksadıyla düzenledikleri birkaç sefer iki devlet arasındaki mücadelenin Irak-ı Arap topraklarında yoğunlaşmasına yol açarken zaman zaman Gürcistan'da Safevi otoritesine karşı çıkan ayaklanmalar Osmanlıların dikkatini buraya yöneltiyordu.

1625 yılı başlarında Kakheti'deki Safevi ümerasına mensup Peyker Han'dan gelen bir mektubun Gürcistan'daki gelişmelerle ilgili Şah Abbas'ı tedirgin ettiği anlaşılmaktadır. Zira mektupta on yıl kadar önce şiddetli bir müdahaleyle ıslah edilen Gürcülerin, firarî hanları Tahmures ile yeniden irtibata geçtiklerinden bahsedilmekteydi. Gürcistan'da olası bir ayaklanmanın Kafkasya'nın güneyindeki konumlarını zora sokacağını gayet iyi bilen şah, hemen harekete geçti. Güvenilir adamlarından Karçakay'ı, mühtedi Gürcü emirlerden birisi olan Magrav'ın kılavuzluğunda otuz bin kişilik bir kuvvetle Kartl'ya gönderdi. Ancak Magrav Han Gürcülerin on yıl önce maruz kaldığı katliamlardan ötürü intikam hisleri beslemekteydi ve bu katliamın mimarlarından Karçakay Han'ı ilk fırsatta ortadan kaldırmaya niyetliydi. Bu maksatla Gürcü meliklerle ve Tahmures Han ile gizlice haberleşip Safevi ordusunun yol güzergâhı hakkında bilgi vererek uygun bir yerde pusu kurmaları için onları ikna etti. Böylece Karçakay Han idaresindeki Safevi ordusu dar bir boğaza girdiğinde Gürcülerin pususuna düştü ve tamamıyla imha edildi. Karçakay Han ve oğlu başta olmak üzere Şirvan Valisi Yusuf Han, Revan Valisi Emirgüne Han, Karabağ Valisi Ziyadoğlu Mehmed-kulu Han ve daha on kadar üst düzey Safevi ümerası ölenler arasındaydı⁴².

Gürcistan'daki gelişmeleri bu sırada Bağdat üzerine yürüme hazırlıkları yapan Hafız Ahmed Paşa'ya haber veren Magrav Han Osmanlı himayesine girmek istediğini arzederken, Gence, Karabağ ve Şirvan halkının da itaate hazır olduğunu bildirdi. Ayrıca Osmanlıların Kafkasya'nın güneyine bir sefer düzenleyerek Gürcistan bölgesini tümüyle ele geçirebileceklerini ve bunun için her türlü desteği

---

⁴¹ *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1003; Kemal b. Celal Münecim, *Târibçe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atf Efendi, nr. 1861, 54a; Mustafa b. Molla Rıdvan el-Bağdadi; *Târib-i Fetihnâme-i Bağdad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3140/2, 40b.

⁴² *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1020-1021, 1024-1026. Olayların çağdaş bir Ermeni kroniği tarafından tasviri için bkz. *The Chronicle of Deacon Zak'aria of K'anak'er (Zak'areay Sarkanaği Patmagrut'inn)*, (translation and commentary by George A. Bournoutian), Costa Mesa, California 2004, s. 40-42.

sağlayabileceğini taahhüt etti⁴³. Ancak Hafız Ahmed Paşa Bağdat'ın geri alınmasının öncelikli mesele olduğunu belirterek Gürcistan üzerine kapsamlı bir harekâta rıza göstermedi. Yine de yardımda bulunmak adına Batum Beylerbeyi Ömer Paşa'yı sınırlı sayıda askerle Gürcistan'a sevk etti. Diğer taraftan Kaytak Usmisi'nin Dağıstan askerleriyle Kızılbaş memleketlerine saldırmaması, Magrav Han'ın da bu durumdan haberdar edilip gerekli katkıda bulunması istendi⁴⁴. Fakat Gürcistan'a gönderilen kuvvetler, Şah Abbas'ın Korçıbaşı İsa Han serdarlığında yolladığı orduya Tiflis civarındaki Gümüsu'da mağlup oldu (30 Haziran-1 Temmuz 1625). Diğer taraftan Kürt hâkimlerin Gürcülere yardım maksadıyla giriştikleri Azerbaycan vilayetlerine yönelik yağma teşebbüsü de Emirgüneoğlu'nun kuvvetleri sayesinde sonuçsuz kaldı⁴⁵.

Magrav Han'ın çabalarıyla Safevilere karşı oluşturulmaya çalışılan Osmanlı-Gürcü ittifakı Hafız Ahmed Paşa'nın önceliği Bağdat'a verip yeterli askerî desteği sağlamaması nedeniyle tam hayata geçirilememiş ve haliyle başarı kazanamamıştı. Nitekim tarihçi Peçevî, Magrav Han'ın itaatini arz etmişken Gürcistan yoluyla Safevi ülkesine akınlarda bulunulması isteğinin Hafız Ahmed Paşa tarafından ciddiye alınmayıp reddedilmesini büyük bir fırsatın kaçırılması olarak yorumlamaktadır. Hatta eserinde gelişmelerden bahsederken Gürcistan taraflarına bir sefer düzenlendiği takdirde başarının muhakkak olduğunu Hafız Paşa'ya birçok kere ifade ettiğini, ancak veziriazamın “*bizî saadetliü padişah Bağdad fethine tayin itmişdir ve biz Gürcistan'a ve Şirvan'a memur değiliük*” diye kestirip attığını yazmış ve onu bu kararında padişaha danışmamakla eleştirmiştir. Oysa IV. Murad'ın durumdan haberdar olması halinde “*Safevilerin kalbine fitne düşürme fırsatını*” kaçırmayacağını ve muhakkak surette Gürcistan seferine onay vereceğine inandığını belirtmiştir. Mevcut şartlarda Bağdat'ı geri almanın oldukça güç olduğunu da ifade eden Peçevî düşüncelerini Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa'ya da bildirdiğini, fakat Hafız Ahmed Paşa'nın başarısını istemeyen ağanın fikrine karşı çıkıp veziriazamdan yana tavır aldığını zikretmektedir⁴⁶. Diğer taraftan Kâtip Çelebi ise duruma biraz daha farklı bir pencereden bakmak suretiyle Peçevî'nin görüşlerine karşı çıkarak Hafız Ahmed Paşa'nın doğruyu yaptığını, vilayet tahrip etmekle şahın Bağdat'ı teslim etmesinin

⁴³ Bu sırada İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Thomas Roe de, Temmuz ayı içerisinde İstanbul'a gelen üç Gürcü prensin Safevilere karşı bir ittifak oluşturulması teklifinde bulduklarını yazmaktadır, bkz. *The Negotiations Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628*, London 1740, s. 426.

⁴⁴ *Târib-i Peçevî*, II, s. 404-406; *Fezleke*, II, s. 67-69; *Târib-i Na'ımâ*, II, s. 570-571. Magrav Han'a gönderilen mektupta Batum Beylerbeyi Ömer Paşa, Çıldır Beyi Murtaza ve diğer sancakbeylerinin yardım için gönderildiğini, ayrıca Dağıstan, Açıkbaş ve Dadyan hâkimlerine Kızılbaş memleketlerine akınlarda bulunulmasının emredildiği bildirilerek, kendisinin de bütün bu faaliyetlere yardımcı olması istenmiştir, bkz. *Münşe'atü's-selâtin*, II, s. 311-312.

⁴⁵ *Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, II, s. 1026-1031.

⁴⁶ *Târib-i Peçevî*, II, s. 404-406.

imkânsız olduğunu belirtmektedir ki, buna misal olarak Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi'nden sonra oluşan durumu göstermektedir⁴⁷.

1632 yılına gelindiğinde Gürcistan'da patlak veren yeni bir ayaklanma bir kez daha dikkatlerin buraya çevrilmesine yol açtı. Bu kez isyanın arkasında Davud Han bulunmaktaydı. 1629'da Şah Abbas'ın ölümünden sonra tahta çıkan Şah Safi'nin dedesinin umerasına karşı takip ettiği siyaset pek çok devlet adamında huzursuzluğa neden olmuştu⁴⁸. İşte bunlardan birisi olan Karabağ Valisi Davud Han'ın da bir süreden beri şah ile arası açıldı ve bir bahaneyle öldürüleceğini düşünmeye başlamıştı. Nitekim çok geçmeden ağabeyi İmam-kulu Han'ın öldürülmesiyle sıranın kendisine geldiğine hükmetti ve çareyi bulduğu her fırsatta isyan eden Tahmures'e sığınmakta buldu. Tahmures Han daha önce Magrav Han ile birlikte Safevilere karşı isyan etmiş, fakat Magrav'ın Osmanlılara ilticasından sonra Davud Han aracılığıyla tekrar Safevilere itaat etmişti. Hatta Safevilere tâbi Kartlı hâkimi Simon'u öldüren Sohrab'ı bertaraf edince şah nezdinde itibar da kazanmış, oğluna Kartlı'nın idaresi verilmişti. Ancak Davud Han yanına sığındığı Tahmures'i, Safi'nin duygularında samimi olmadığına ve en ufak hatasında öldürüleceğine inandırdı. Ayrıca Karabağ'ın zaptı halinde bağımsız bir Gürcistan Krallığı kurabileceği yönündeki telkinlerinin de etkisiyle Tahmures sonunda bir kez daha isyan bayrağını açtı. Tahmures'i etkisi altına alan Davud Han diğer hanlarla da görüşerek Safevilere karşı bir Gürcü ittifakı oluşturmaya çalıştı. Şah Safi, Davud Han'ın Tahmures ile işbirliğini ve Gürcüleri bir araya getirme yönündeki çabalarını öğrenince Gürcistan'a yeni bir sefer kaçınılmaz oldu. Safevi ordusunun üstünlüğü karşısında bir şey yapamayan Davud Han ve beraberindekiler çaresiz Açıkbaş hâkimine sığınıp Osmanlı Devleti'nden yardım istemek zorunda kaldılar⁴⁹. Tahmures ve Davud Han, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'ya mektup gönderip Kızılbaşla savaş halinde olduklarını, şayet destek kuvveti gönderirse Safevileri yenebileceklerini ifade ettiler⁵⁰. Ancak Safevi kuvvetleri, Osmanlı müdahalesine fırsat vermeden Gürcistan topraklarındaki isyanı bastırıp Kakheti, Kartlı, Alaverd bölgelerine yeniden hâkim oldular⁵¹.

---

⁴⁷ *Fezleke*, II, s. 68-69.

⁴⁸ Kemal b. Celal Münecim, *Târihçe*, 59b-60b; İskender Beğ Türkmen ve Muhammed Yusuf Müverrih, *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, (neşr. Süheylî Hansarı), Tahran 1317, s. 109-116; Muhammed Masum bin Hacegi-i Isfahanî, *Hülasatü's-siyer, Târih-i Rüzgâr-ı Şah Safi-i Safevî*, Tahran 1358, s. 124-127.

⁴⁹ *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, s. 109-116; *Hülasatü's-siyer*, s. 136-146; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 751-752.

⁵⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA), E. 7039/41.

⁵¹ *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, s. 134; Kemal b. Celal Münecim, *Târihçe*, 61a.

D) IV. Murad'ın Revan'ı Fethi ve Şehrin Safevilerce Geri Alınması (1635-1636)

Safevilerin 1633 yılında Van'ı kuşatmaları yanında Gürcistan'daki olumsuz gelişmeler ve sınır tecavüzleri Osmanlı idaresini hem rahatsız ediyor, hem de endişelendiriyordu⁵². Doğu sınırındaki olumsuz duruma daha fazla kayıtsız kalamayan IV. Murad, Batı hududunda bir süreden beri sorunlar yaşanan Lehliler ile barış yapılmasını müteakip Safevilere Kafkasya üzerinden ağır bir darbe indirmek amacıyla Revan'a doğru harekete geçti⁵³. 1635 baharında İstanbul'dan hareket eden Osmanlı ordusu 27 Temmuz'da Revan'a ulaşarak birkaç gün içinde muhasara vaziyeti aldı. Dokuz günlük şiddetli bir kuşatma neticesinde kaledekiler teslim olmak zorunda kaldı (8 Ağustos 1635)⁵⁴.

⁵² Mesela Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa, Gürcistan ahvalıyla ilgili 1634 yılı ortalarına doğru payitahta gönderdiği bir mektupta bu endişeyi açıkça dile getiriyordu. Buna göre Dadyan ve Güril hâkimleri taraf değiştirerek Safevilere tâbi olmuşlar ve Kartlı hâkimi Hüsrev Mirza ile ittifak yapıp Osmanlı vassalı Açıkbaş'a saldırmışlardı. Paşa, Safevi kuvvetlerinin Karadeniz sahillerine kadar ilerleme ihtimaline karşılık sınırın muhafazası için acilen karadan ve denizden yardım ulaştırılması istiyordu, bkz. *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 787. Aynı sıralarda Kars beylerbeyine yollanan bir hükümde Revan taraflarında Safevilerin bir takım faaliyetleri haber alındığından tedbirli olunması belirtilmekteydi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA], *Mühimme Zeyli Defteri 9*, nr. 25. Yine Çıldır Beylerbeyi olup Açıkbaş imdadına görevlendirilen Sefer Paşa'ya Kızılbaş askerlerinin Revan sahasında bir takım faaliyetler içerisinde oldukları haber verilip Ardahan'da konuşlanması buyurulmuştu, bkz. nr. 176-177, 238, 283.

⁵³ Seferin neden herkesin beklediği gibi Bağdat değil de Revan'a düzenlendiği ile ilgili açıklama yapan tek Osmanlı kaynağı Karaçelebizâde'nin eseridir. O da bunda IV. Murad'ın gördüğü bir rüyanın etkili olduğunu yazmıştır, bkz. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2086, 42a; *Ravzatü'l-ibrâr*, s. 582. Buna mukabil Ermeni tarihçi Zak'aria seferin nedenine dair daha ilginç ve gerçek olması muhtemel sebepler zikretmektedir. Ona göre Safevilerin Revan Valisi Tahmasb-kulu Han 1634 yılı başlarında İstanbul'a bir casus yollamaya kalkışmış, lakin Murad Kethüda bu casusu gizlice yakalayıp alıkoyduktan sonra eline padişaha ve bazı üst düzey devlet görevlilerine yazılmış dört ayrı mektup vererek "Ordu topladığımızı ve bir sefer planladığımızı öğrendim. Hiçbiriye gitmeyin, Revan'a gelin. Çünkü size yardım edeceğiz. Buraya ulaştığımız anda ben aynı gün size Revan'ı vereceğim" demek suretiyle Revan'a davet etmiştir. Zak'aria ayrıca casusun dönüşüyle Murad Kethüda'nın teşebbüsünü öğrenen Tahmasb-kulu Han'ın kendisine çok kızdığını, küfürler ettiğini, hatta tekmelediğini de zikretmektedir, *The Chronicle of Deacon*, s. 112-113. Murad Kethüda'nın kalenin Osmanlılara teslimindeki rolü ve ikbal beklentileri dikkate alınırca bu yazılanlar mantıklı görünmektedir.

⁵⁴ TSMA, *Defter 2010*, 1a; *Revan Seferi Ruznâmesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat, nr. 405, 146a-150b; Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1103, 46a-49a; *Fezleke*, II, s. 173; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 816; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa; *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, III, (haz. Şevki Nezih Aykut), Ankara 2004, s. 1068; Abdurrahman Hibri Efendi; *Defter-i Abbâr*, Bâyezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 2418, 25a.

XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi

Revan'da on iki gün konaklayan IV. Murad buranın beylerbeyiliğine Murtaza Paşa'yı getirdi. Vezir ve pašaların bir kısmı Gürcistan'ın istilasına yönelik nasihatta bulundularsa da⁵⁵, padişah İran'ın içlerine doğru ilerlenmesi fikrindeydi. Buna göre ilk etapta Tebriz'e ulaşmayı, oradan da Erdebil, Kazvin ve İsfahan gibi şehirlerin üzerine gitmeyi planlıyordu. Yine de Revan'dan ayrılırken Kenan Paşa'yı on beş bin kadar askerle Ahıska ve Gürcistan taraflarına yollamaktan geri kalmadı⁵⁶.

Safevilerden gelen tüm barış talepleri reddedilirken, Osmanlı ordusu Tebriz'e kadar ilerledi. Fakat işe konusundaki sıkıntılar, yolların ve ekili arazilerin Safevilerce tahrip edilmesi, kışın yaklaşması gibi nedenlerle İran'ın içlerine doğru ilerleme imkânı olmadığı görülünce Tebriz'den dönmeye karar verildi⁵⁷. Bir süreden beri ciddi şekilde muzdarip olduğu nıkrıs hastalığının da etkisiyle IV. Murad gönülsüzce onayladığı bu kararın ardından Eylül ayı ortalarında İstanbul'a doğru yola çıktı⁵⁸.

Osmanlı ordusunun Safevi topraklarından ayrılmasından kısa süre sonra 16 Kasım'da harap haldeki Tebriz'e giren Şah Safi, yakıp yıkılan Azerbaycan bölgesini yeniden Safevi hâkimiyetine almak için harekete geçti⁵⁹. Bunun için öncelikle Revan Kalesi'nin geri alınması gerekiyordu. Zira Azerbaycan'ın kalbi sayılan Revan Kalesi, bölgenin kontrolü için merkezî bir konumda olduğu kadar Gürcistan'a düzenlenen seferlerde de üs vazifesi görüyordu⁶⁰. Bu sebeplerden ötürü Şah Safi mevsimin kış olmasına aldırmadan Revan üzerine yürümeye karar verdi ve 24 Kasım'da Tebriz'den ayrılarak Nahçıvan'a kadar ilerledi. Şerur Kasabası'na vardığında Murtaza Paşa'ya haber yollayarak şehri savaştan teslim ederse hiç kimseye dokunulmayacağını bildirdi⁶¹. Ancak teklifi Murtaza Paşa tarafından reddedilince yola devam ederek Revan önlerine geldi ve 25 Aralık 1635'te kuşatmayı başlattı⁶². Murtaza Paşa ve beraberindekiler üç ay boyunca Safevi hücumlarına dayandılarsa da, Mart sonuna doğru bizzat şahın başında bulunduğu kuvvetlerin gerçekleştirdiği umumi hücumla dirençleri kırıldı ve iç kaleye çekildiler (25 Mart 1636). Bu saldırıda yaralanan Beylerbeyi Murtaza Paşa'nın az sonra vefatı ve ufukta da bir yardım

⁵⁵ *Hasan Bey-zâde*, III, s. 1072.

⁵⁶ *Fezleke*, II, s. 175; *Târib-i Na'îmâ*, II, s. 820.

⁵⁷ Tavernier, IV. Murad'ın Tebriz'den sonra İran'ın içlerine doğru ilerleyeceğini haber alan Şah Safi'nin hemen su kaynaklarını kullanılmaz hale getirdiğini, böylece su sıkıntısı çeken Osmanlı ordusunun çekilmek zorunda kaldığını yazmaktadır, bkz. Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2006, s. 89.

⁵⁸ *Gazavat-ı Sultân Murâd-ı Râbi*, 59a-59b.

⁵⁹ Kemal b. Celal Münecim, *Târîhçe*, 63b.

⁶⁰ *Hülasatü's-siyer*, s. 199.

⁶¹ *Zeyl-i Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, s. 174-175; *Hülasatü's-siyer*, s. 210-211.

⁶² Kemal b. Celal Münecim, *Târîhçe*, 63b; *Zeyl-i Târib-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, s. 175; *Fezleke*, II, s. 179; *Târib-i Na'îmâ*, II, s. 829.

kuvvetinin görünmemesi⁶³ nedeniyle Kethüda Zülfikar Ağa daha fazla direnmeyi anlamsız bularak 1 Nisan'da kaleyi teslim etti⁶⁴. Böylece Revan yaklaşık altı aylık bir aradan sonra tekrar Safevi egemenliğine geçti. Askerin kışlaklarda olması nedeniyle Revan'a yardım gönderemeyen Osmanlıların bu noktada tek yapabildiği Safevilerin olası saldırılarına karşı hudut kaleleri için bir takım önlemler almak oldu. Bu bağlamda Ahıska, Kars ve Van gibi hudut kaleleri tahkim edilip, muhafızlarının sayısı arttırılarak Safevi saldırısına karşı korunaklı hale getirilmeye çalışıldı⁶⁵.

F) IV. Murad'ın Bağdat Seferi Esnasında Kafkasya'da Yürütülen Faaliyetler

Safevilerin, Revan'ı geri almaları ve ardından Osmanlılara iltica eden Erdelanoğlu Han Ahmed üzerine gitmeleri IV. Murad'ı yeni bir şark seferi düzenlemeye zorladı. Padişah orduyla birlikte Bağdat üzerine giderken doğu eyaletlerinin askerlerine de Azerbaycan taraflarının istilasını buyuruldu. Bu bağlamda Erzurum Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa, Kars, Çıldır ve Ahıska beylerbeyileri ile birlikte Revan, Şirvan ve Dağistan taraflarına akınlarda bulunurken, Kırım kuvvetleri de Gence, Şeki ve Şemahı taraflarını yağmaladılar⁶⁶. Bölgenin ele geçirilmesinden ziyade tahrip amaçlı bu harekât Bağdat'ın zaptından sonra Safevileri barışa zorlayan etkenlerden biri oldu.

1638 yılında Kasr-ı Şirin'de yapılan barış aralıklarıyla yaklaşık yüz elli yıldır devam eden Osmanlı-Safevi mücadelesini sonlandırdı. Safeviler, Kars ve Ahıska'nın Osmanlılara ait olduğunu kesin bir şekilde kabul ederken, Osmanlılar da Safevilerin Revan ve Gürcistan'ın doğusu ve güneyindeki hâkimiyetlerini tanıdılar. Ayrıca taraflar birbirinin egemenlik alanına kesinlikle müdahale etmeme konusunda

⁶³ Şah Safi'nin Tebriz'de ordu topladığı ve en kısa sürede Revan üzerine gideceği casuslar vasıtasıyla Osmanlılar tarafından haber alınsa da, mevsimin kış olması yardım gönderilmesine engel oldu. Diyarbakir'de bulunan Veziriazam Mehmed Paşa bütün çabalarına rağmen 1636 yılının ilkbaharı geldiğinde Erzurum'da birkaç bin kişiyi ancak toplayabilmişti. Bkz. *Fezleke*, II, s. 179; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 829; *Toğçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Tarihi*, II, s. 1042-1043; *Zafernâme*, 59b.

⁶⁴ *Zeyl-i Târih-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, s. 181; *Hüülâsatü's-siyer*, 214-223; Kemal b. Celal Münecim, *Târîhçe*, 63b; *Fezleke*, II, s. 180; *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 830.

⁶⁵ Van Kalesi surlarının tamir ve termimiyle çevresindeki hendegin genişletilip göl suyu ile doldurulmasına dair hükümler için bkz. BOA, *Mühimme Defteri* [=MD] 86, nr. 3, 4, 8, 9, 10. Yine Ahıska ve Kars kalerinin tamir ve termimiyle Ahıska çevresindeki hendegin genişletilmesine dair bkz. BOA, MD 86, nr. 12, 13, 14, 20, 21, 22, 26, 27, 30. Kalelerdeki asker sayısının arttırılmasıyla ilgili olarak Van Beylerbeyi Dilaver Paşa'ya kalenin ihtiyacı olan iki bini atlı, bini pıdaye olmak üzere üç bin kulu bir an önce temin etmesi, fakat seçileceklerin asla Kürt olmaması hakkında, bkz. BOA, MD 86, nr. 3.

⁶⁶ Bu harekâtın ayrıntıları hakkında bkz. Nuri Ziyaeddin İbrahim, *Fetihnâme-i Bağdad*, Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1054, 35b-36a, 79b-80b ve 121a-125a.

anlaştılar⁶⁷. Zaman zaman sınır boylarında vukubulan birkaç küçük hadise hariç tutulursa, bu tarihten sonra Osmanlılar 1723 sonrasında üç koldan İran topraklarına girdikleri döneme kadar Kafkasya'da Safevilerle mücadeleye girişmediler.

SONUÇ

XVII. yüzyılın ilk yarısı boyunca iki devletin Kafkasya'daki mücadelesi ağırlıklı olarak Gürcistan ve Azerbaycan'ın hâkimiyeti üzerine odaklanmıştır. Bilhassa Revan Kalesi bu mücadelede ön plana çıkmıştır. Revan, Safevilerin Kafkasya'daki en ileri garnizonu konumunda olup, bölgedeki hâkimiyetlerinin devamı yanında Karadeniz kıyılarına kadar yayılabilmeleri için de stratejik bir öneme sahipti. Bunu gayet iyi bilen Osmanlılar Safevilerin Gürcistan, Dağıstan ve Kafkasya'nın kuzeyi ile irtibatını kesmek için öncelikle Revan'ı zaptetmeyi hedefledikleri anlaşılmaktadır. Ancak Revan'ın zaptı için 1615-18 döneminde düzenlenen iki sefer sonuçsuz kalmış, 1635 yılında IV. Murad şehri almışsa da, altı ay geçmeden Safeviler tekrar şehre egemen olmuşlardır. Sonuçta Azerbaycan ve Gürcistan toprakları Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki doğal sınır olmuştur.

Osmanlılar ile Safevileri bu dönemde Kafkasya'da karşı karşıya getiren bir diğer husussa Gürcistan'daki gelişmelerdi. Kafkasya'nın coğrafi şartları yüzünden bölgede siyasî bir birlik oluşturmanın zorluğu yanında Kafkas milletleri arasındaki güçlü kabile bağları; hem Osmanlıların, hem de Safevilerin, başta Gürcüler olmak üzere Kafkasya'daki diğer topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle Gürcistan, Dağıstan ve Şirvan'ın yerel hanedanlarının bağılıklarını sürdürmek için her iki tarafın da onlara geniş haklar tanıdıkları görülmektedir. Buna rağmen yerel hanedanların taraf değiştirmeleri sık karşılaşılan bir durumdu. Mesela Kakheti, Kartlı gibi Safevilere egemenliğindeki Gürcü topraklarındaki hanlar sık sık şaha isyan ediyor, üzerlerine gönderilen ordularla baş edemeyince çareyi Osmanlılara sığınmakta buluyorlardı. Bu gibi hallerde tarafların uzlaşmaz ve birbirine meydan okuyan tavırları, bazen neticesi savaşa kadar varan gelişmelerin başlangıcı oluyordu.

Kaynaklar

A) Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mübimme Zeyli Defteri 9; Mübimme Defteri 86; Nâme-i Hümayun Defterleri*, nr. 7; *İbnülemin Hâriciye*, nr. 18.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, E. 7039/41; D. 2010.

---

⁶⁷ BOA, *Nâme-i Hümayun Defterleri*, nr. 7, s. 4-6; BOA, *İbnülemin Hâriciye*, nr. 18; *Muâbedât Mecmuası*, II, İstanbul 1294, s. 308-312; *Hülâsatü's-siyer*, s. 268-271.

B) Kaynak Eserler

- Abdurrahman Hibri Efendi, *Defter-i Abbâr*, Bâyezid Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 2418.
- Feridun Ahmed Bey, *Münşe'atü's-selâtin*, II, İstanbul 1294.
- Gazânâme-i Halil Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2139.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa; *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635)*, III, (haz. Şevki Nezihî Aykut), Ankara 2004, s. 1068.
- Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi, İstanbul, Osmanlı Toprakları, Gürcistan, Ermenistan, İran, 1671-1673*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2013.
- Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, ed. Stefanos Yerasimos, İstanbul 2006.
- İbrahim Peçevî, *Târîh-i Peçevî*, II, İstanbul 1283.
- İskender Beğ Türkmen ve Muhammed Yusuf Müverrih, *Zeyl-i Târîh-i Âlem-ârâ-yı 'Abbâsî*, (neşr. Süheylî Hansari), Tahran 1317 hş.
- İskender Münşî, *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, II, (neşr. İrec Afşar), Tahran 1382 hş.
- Kadı Ahmed-i Kumî, *Hülâsatü't-tevârih*, (translated and edited by Hans Müller as *Die Chronik Hülâsat at-tavârih des Qâzî Ahmad Qumî: Der Abschnitt über Schah 'Abbâs I*), Wiesbaden 1964.
- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr*, Kahire 1248.
- Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Zafernâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2086.
- Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, İstanbul 1286.
- Kemal b. Celal Münecim, *Târîhçe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atuf Efendi, nr. 1861.
- Mirza Bey Cünâbadî, *Ravzatü'l-saferiyye*, (neşr. Gulam Rıza Tabatabâi Mecid), Tahran 1378 hş.
- Muâbedât Mecmuası*, II, İstanbul 1294.
- Muhammed Masum bin Hâcegi-i İsfahanî, *Hülâsatü's-siyer, Târîh-i Rüzgâr-ı Şah Safi-i Safevî*, Tahran 1358 hş.
- Mustafa b. Molla Rıdvan el-Bağdadî, *Târîh-i Fetihnâme-i Bağdad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, nr. 3140/2.
- Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-tevârih'i*, II, (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar), Ankara 2003.
- Naîmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hülâsati Abbâri'l-Hâfîkayn)*, II, (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007.
- Nuri Ziyaeddin İbrahim, *Fetihnâme-i Bağdad*, Österreichische Nationalbibliothek, nr. 1054.
- Pietro della Valle, *Viaggi di Pietro della Valle il Pellegrino*, I, (edt. Mario Schipano is by G. Gancia), Brighton 1843.
- Revan Seferi Ruznâmesi*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Kitaplığı, nr. 405.
- Sarı Abdullah Efendi, *Düstârü'l-inşâ*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3332.
- Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1103.

The Chronicle of Deacon Zak'aria of K'anak'er (Zak'areay Sarkawagi Patmagrut'ıwn), (translation and commentary by George A. Bournoutian), Costa Mesa, California 2004.

The History of Vardapet Arak'el of Tabriz (Patmut'ıwn Arak'el Vardapeti Davrizhets'voy), I, (translation and commentary by George A. Bournoutian), Costa Mesa, California 2005.

The Negotiations Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628, London 1740.

Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tablîl), I-II, (haz. Ziya Yılmaz), Ankara 2003.

C) Araştırma ve İnceleme Eserleri

Diyanet, Ali Ekber, *İlk Osmanlı-İran Anlaşması (1555 Amasya Müsahabası)*, İstanbul 1971.

Felsefi, Nasrullah, *Zindegâni-i Şah Abbas-ı Evvel*, V, Tahran 1358.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Nasuh Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, IX, Eskişehir 2001, s. 121-127.

İnalçık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Bellefen*, XII/46, (Nisan 1948), s. 349-402.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, Ankara 1966.

Küpelî, Özer, "Irak-ı Arap'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesi (XVI-XVII. Yüzyıllar)", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, (Ekim 2010), 227-244.

Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.

Lockhart, Laurance, "European Contact with Persia, 1350-1736", *The Cambridge History of Iran, Volume 6, The Timurid and Safavid Periods*, (edt. Peter Jackson and Laurance Lockhart), Cambridge 2001, s. 373-409.

Matthee, Rudi, "Anti-Ottoman Concerns and Caucasian Interest, Diplomatic Relations between Iran and Russia, 1587-1639", *Safavid Iran and her Neighbors*, (edt. Michel Mazzaoui), St. Lake City 2003, s. 101-128.

_____, *The Politics of Trade in Safavid Iran, Silk for Silver, 1600-1730*, Cambridge 1999.

McCabe, Ina Baghdiantz, *The Shah's Silk for Europe's Silver, The Eurasian Trade of the Julfa Armenians in Safavid Iran and India (1530-1750)*, Atlanta 1999.

Şahin, İlhan-Feridun Emecen, "Amasya Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, III, s. 4-5.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1995.